

Bebyggelsen og Opdyrkningen i Andst Herred.

Af Henrik Larsen.

Hvornaar de første Mennesker kom til Andst Herred vides ikke; fra den ældre Stenalder er intet opbevaret om deres Færden, men meget kan endnu komme for Dage af alt det, som Jorden rummer. Fra den yngre Stenalder findes der i Bække Sogn endnu nogle Langdysser eller Rester af saadanne. Ligeledes har der i samme Sogn været en stor Del Høje, som har indeholdt Enkeltmandsgrave fra Stenalderens yngste Tid. Af Høje kender man ialt ca. 400 i Herredet, hvoraf ca. 140 har ligget i Bække Sogn. Medens disse hovedsagelig synes at have været fra Stenalderen, synes Højene i det øvrige Herred særlig at være fra Bronzealderen. De er dog ikke jævnt fordelt over alle Sognene, nogle Egne, særlig mod Sydøst, Seest og Hjarup Sogne, samt de sydøstlige Dele af Skanderup og Vamdrup Sogne synes fuldstændigt at mangle Høje. Flere af Højene er meget anseelige, nogle har ydet interessante Fund fra den ældre Bronzealder. Hvorvidt der er nogen Forbindelse mellem Højene og den nuværende Bebyggelse kan foreløbig ikke afgøres.

Fra Jernalderen er der kun gjort faa Fund, ved Lejrskov er der under Markflade afdækket en større Gravplads fra den ældre Jernalder, og ved Kisbøl nordlig i

Lejrskov Sogn er der gjort Gravfund fra Folkevandrings-tiden. Endvidere skal der ved Seest være opgravet mindst en Snes ret store Lerkar, der muligvis stammer fra Jernalderen. Det er jo ikke meget, og Herredet danner i saa Henseende en Modsætning til det nærliggende Brusk Herred, hvor Grave og andre Fund fra denne Tid ikke er sjældne. Men man kan næppe heraf slutte, at Andst Herred i Jernalderen har været øde og folketomt. Det har ti Kirkesogne, hvoraf de fleste vel hidrører fra Aarene 10—1100, Herredet maa altsaa alt da have været ret godt befolket, og Befolkningen er vel næppe vandret samlet ind i Oldtidens Slutning. Den er vel lidt efter lidt blevet forøget. Nogle af Sognene er endog ret store. Der findes desuden i Herredet en Del Landsbyer, hvis Navne vidner om, at disse Byer er meget gamle og har været til i Jernalderen, ja maaske i en meget tidlig Del af denne. Forholdene har vel ikke været saa forskellige i Andst og Brusk Herreder; man kan derfor vel antage, at Gravene i det førstnævnte Herred endnu ikke er kommen for Dagens Lys, noget som ogsaa er Tilfældet mange andre Steder. Beboerne var senere for en stor Del jævne Selvejere og har vel altid været det, deres Grave har været tarvelige og lette at overse.

Andst Herred har endnu en Del Skov, og har tidligere haft mere, et Par Marknavne, Store og Lille Biørnholdt, paa Ure Mark vidner om, at der har været Plads nok til vilde Dyr. Selve Bynavnet fortæller ogsaa, at her engang var udyrket Jord. En Del af Herredet mod Vest og Nordvest har vel i gammel Tid været Hede; Moser og Kær og vandfyldte Arealer har der ingen Mangel været paa. Fra 1683, da Opdyrkningen næppe var mere fremskreden end i Middelalderen, har man Oplysning om Størrelsen af det Areal, som da var Agerland eller kunde ses at have været pløjet. Tallene stammer fra Landmaalingen 1863¹⁾.

¹⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug . . . 1688.

Herredets Areal er ca. 59.095 Tdr. Land¹⁾, det dyrkede Areal 1683 var 11.594 Tdr. eller ca. 19½ %, hvad jo ikke er meget, det var dog lidt bedre end i Malt Herred, hvor det kun var ca. 14 %. Der var dog en Del Forskel paa de enkelte Sogne og Byer. Man maa endvidere erindre, at der kan være foregaaet Forandringer i Sognenes og Byernes Grænser, saa Tallene er maaske ikke lige nøjagtige. Bedst opdyrket var Lejrskov Sogn, hvor 31 % af Arealet var Agerland. Derefter fulgte de øvrige Sogne i følgende Rækkefølge: Andst 26 %, Skanderup 23 %, Hjarup 22 %, Seest 21 %, Vamdrup 16 %, Jordrup og Verst hvert 15 % og lavest Gesten og Bække Sogne, hvert med 13 % Agerland.

I Lejrskov Sogn var Jorden til Vraa og især til Højrup mere opdyrket end i det øvrige Sogn. Procenttallene var henholdsvis 37 og 57 %, det sidste Tal er usædvanligt højt, jeg ved dog ikke af, at her er sket Forandringer i Grænsen. I Ferup og Egholt (med Agersbøl og Hundsholt) var 23—24 % af Jorden dyrket, i Ure 30 % og i Lejrskov med Gaardene Hvolbøl og Asbøl 31 %, det er ligesom Sognets Gennemsnit. I Andst Sogn havde de 3 Byer, Store Andst, Gamst og Lille Andst, ca. 30—31 % opdyrket Jord, medens de øvrige 3 Byer, Gejsing, Roved og Glibstrup kun havde 19—21 %. I Skanderup Sogn var af Sognebyens Jord ca. 20 % opdyrket, og det samme var Tilfældet i Ejerlavet Dollerup-Nagbøl. Derimod var af Lunderskov og Geldballes Marker, der nu danner et Ejerlav, ca. 30 % af Jorden dyrket.

Fra gammel Tid af var de fleste Bymarker i Andst og omliggende Herreder delt i eller ansat til et vist Antal Ottinger. Denne Inddeling er vist meget gammel, i 1258 nævnes saaledes Ottinger i Møgeltønder²⁾. Det Gods, som

¹⁾ Kinch: Ribe Byes Historie 1,67.

²⁾ Trap, 3. Udg. V., 776, fradraget 1205 Tdr. Land for Torsted i Verst Sogn, som 1683 er opført under Egtved Sogn.

Kronen 1392 fik tilligemed Hundsbæk, var for en stor Del ansat til Ottinger¹⁾). En saa udbredt Inddeling maa sikkert være meget gammel. Da den Agerjord, som oprindelig hørte til en Otting, vel nogenlunde har været den samme i alle Byer, i alt Fald i samme Herred, kan man af den Jord, der 1683 hørte til en Otting, se, om denne er forøget mere i den ene By end i den anden. I de Byer, hvor der hørte meget Jord til en Otting, skulde der altsaa have fundet en stærk *Udvidelse* af det dyrkede Areal Sted. I Andst Herred kender man Byernes Ottingeantal fra Matriklen 1662, naar der da var Skov til Byen, idet der angives, hvor mange Krone-, Selvejer- og Præsteottinger der fandtes i Byerne, og hvor megen Skov, det vil sige Svins Olden, der kom paa hver Otting. I Koldinghus Lensregnskaber finder man ogsaa i Oldenaarene Skovene takserede til saa og saa mange Svin til hvert Otting, samt ikke sjældent nogle ekstra Svin til de Gaarde, hvis Skovparter var bedre end de andres. Da der ikke var Skov til alle Byerne, savner man Oplysning for nogle af disse. Den By, hvor der 1683 hørte mindst Agerjord til hver Otting, var Skanderup, der havde 48 Ottinger og 549 Tdr. Agerland, det bliver ca. 11½ Td. til hver Otting. Det er muligt, at der, da denne Skyldsætning blev indført, er blevet regnet mindre til en Otting, men dette kan nu ikke afgøres. Mere er der vel næppe blevet regnet, thi i saa Fald maa Agerbruget være gaaet tilbage, og det dyrkede Areal have været større ved Middelalderens Begyndelse end ved dens Slutning, ikke alene i Skanderup, men ogsaa i andre Byer, hvor Arealet pr. Otting er næsten lige saa lavt som i denne By. I Dollerup-Nagbøl gik der ca. 15 Tdr. Land til hver Otting, i Geldballe ca. 18½ og i Lunderskov ikke mindre end 29½ Tdr. Land. I Skanderup skulde der alt-

¹⁾ O. Nielsen: Malt Herred 81.

saa i Middelalderen ikke være taget megen ny Jord i Brug, medens der derimod i Lunderskov, der dog kun var paa 10½ Otting, har fundet en stærk Opdyrkning Sted. Seest, der bestod af 2 Ejerlav, Neder- og Overholm, hver med sine Marker, angives at have 18 Ottinger, hvad der er meget lidt, da Byerne havde 812 Tdr. Land, det giver ca. 45 Tdr. Land til hver. Hvis Tallet 18 er rigtigt og gældende for begge Byer tilsammen, da har her i Middelalderen fundet en meget betydelig Forøgelse af Agerjorden Sted. De to Byer ligger temmelig nær ved hinanden mod Nord i Sognet og nordlig i deres Mark. Syd for dem ligger ikke saa lidt Jord, som tildels endnu bærer Skov, den er vel først sent blevet taget under Plov. I Andst Sogn gik der i Noes-Gejsing 13 Tdr. Land til en Otting, i Store Andst 17, i Glibstrup 19, i Lille Andst muligvis 20, men i Roved ca. 27 Tdr. Land. Antallet af Ottinger i Lejrskov kendes ikke, det synes dog at have været lige saa stort som i Skanderup. Præstegaarden havde 4 Ottinger Jord og ca. 52 Tdr. Land Agerland, det giver 13 Tdr. til hver Otting. I Gamst havde Præstegaarden 3 Ottinger og 59 Tdr. Land. Verst havde 9 Ottinger og 387 Tdr. Land¹⁾, det bliver ca. 43 Tdr. til hver Otting. Hjarup havde 530 Tdr. Land og ca. 32 Ottinger, det bliver ca. 16½ Td. Land til hver Otting. Denne By siges 1683 at have Mangel paa Jord.

Hvor gamle er vore ældste Bynavne? Thi om Byernes Alder gaar det vel ikke an at spørge, hvad man vel egentlig burde, thi Byerne kan jo skifte Navn, hvad der haves flere Eksempler paa. I Malt Herred nævnes saaledes 1392 i Skødet paa Hundsbæk en By Ersleue, som nu ikke kendes; man maa næppe tro, at den er forsvundet, da den var ret stor, til Gaarden hørte 16 Ottinger paa dens Mark. Snarere maa man tro, at den har forandret Navn. Dette

¹⁾ Desuden en Otting, der hørte til Hustedgaard.

er Tilfældet med Byen Folding, som nu hedder Nørbølling. Muligvis er Byernes Gaarde i disse to Tilfælde blevne flyttede, men Jorderne er dog de gamle, og det er jo samme Ejerlav. I Andst Herred har man ligeledes et Eksempel paa, at et Ejerlav kan skifte Navn, nemlig Lejrskov. Efter denne By har Sognet sit Navn, og paa dens Mark noget østen for Byen ligger Kirken; men Sognet hed tidligere Erst Sogn. Nu ligger der, eller laa i alt Fald tidligere, da Byen blev udskiftet, ingen Gaarde ved Kirken. Noget Jord lige ved denne tilhørte Kirken, noget andet laa til Præstegaarden. I Lejrskov Ny Vang nævnes i Markbogen noget Jord, som kaldtes Erst, som var Særjord og tilhørte 2 Mænd i Lejrskov. Norden for laa noget andet Særjord, som tilhørte 3 andre Mænd i Lejrskov. Derefter nævnes Kirketoften, noget i Forvejen er nævnt Kirkebjergs Agre. Der kan næppe være Tvivl om, at disse Særjorde har ligget i Nærheden af Kirken¹). Gaardene laa da i Lejrskov, men det, at de har Særjord herude, kan tyde paa, at de engang har ligget her; nogle af dem synes heller ingen Toftejord at have i Lejrskov. Om det er denne Bebyggelse, der oprindeligt har baaret Navnet Erst, eller muligvis Lejrskov By, hvad maaske ogsaa kan være Tilfældet, skal jeg ikke her komme ind paa.

Blandt de ældste Bynavne maa de med Endelserne -sted og -ing være. Med sidste Endelse findes i Herredet kun 2 Byer, Revsing og Gejsing. Den første, der ogsaa synes at være kaldet Revsinghoved, var en mindre By med smaa Gaarde, hvis Mark 1683 siges overalt at være sandig med Stengrus, Jorden fik Taksten værst.

Byens Mark strakte sig ned mod Vejen By og Aæn, og denne By havde visse Rettigheder i dens Hede. Byen ligger ogsaa i en Udkant, saa den er vel en forholdsvis

¹) I Danske Atlas (V, 962) omtales ligeledes nogen Jord, der hed Erst. Den siges at ligge nærmere Byen end Kirken.

sen Bebyggelse. Gejsing ligger derimod anderledes centralt mellem Andst og Lejrskov, den har Skov, der strækker sig et godt Stykke mod Nord, længere end Skoven til Andst, der dog maa antages at være en gammel By. Denne By synes ikke at være nævnt i gamle Dokumenter, men Navnet paa Byen Gesing i Skærbæk Sogn, der muligvis er samme Ord, skrevet tidligere Gæsingh eller Gesingh. Det er derfor muligt, at Gejsing ogsaa tidligere har heddet saaledes. I saa Tilfælde kunde man spørge, om Ordet »Ges«, hvorefter Gesing vel er en Afledning, har noget at gøre med det Ord, der danner første Led i Navnet Gesten, hvor sidste Led maaske er Ordet Tun¹⁾, Navnet skrives tidligere, ca. 1330, Gesten. Der findes 2 Byer, Vester-Gesten, der tidligere hed Lillegesten, og Øster-Gesten, der kaldtes Møgelgesten, Gaardene i den sidste havde en stor Del Jord i Vester-Gesten Mark og er vel derfor Udflyttergaarde fra denne By. Gesten ligger mod Nordvest, det vil sige udenfor Gejsing og ud mod Heden, deres Marker støder op til hinanden, saa en Forbindelse kan være mulig. Den anden gamle Endelse er -sted, den kan sikkert siges at være ældre end Endelsen -lev, der maa antages at stamme fra omkring Aar 500 eller maaske for Jyllands Vedkommende noget senere. Thi medens det Personnavn, som -lev-Navnene er sammensat med, ofte endnu i Middelalderen og senere har sin gamle toledede Form, saa er det i Reglen i -sted-Navnene alt i de ældste Kilder sammentrukket til en Stavelse, f. Eks. Anzstalh (1231), Ersteth og Wyrsteth (ca. 1330), Seest (1428), dog hedder Kobbersted i Aller Sogn i Tyrstrup Herred omtrent som nu, Kopærstath i Kong Valdemars Jordebog. Dette Bevis for deres Alder er dog kun gyldig, hvis disse Navne er sammensat med et Personnavn, hvilket jo almindelig an-

¹⁾ Saaledes Aug. Fr. Schmidt i Aarbøger for Ribe Amt 1923, 88 ff.

tages. Af disse Navne kendes følgende i Herredet: Erst, Gamst, Seest, Verst, Store Andst samt Lille Andst. Torsted, hvoraf en Del regnes til Verst Sogn, er i Matriklen 1688 henført til Egtved Sogn i Jerlev Herred, hvorfor jeg undlader det her. Husted i Verst Sogn er vel Hussted og et yngre Navn. Den var 1683 en Gaard, der havde en Del af sin Jord paa Verst Mark, og den kan formodes at være udflyttet fra denne By. Med Undtagelse af Erst (Ersted), hvilket Navn bæres af en By i Aarestrup Sogn i Aalborg Amt, forekommer de øvrige 4 Bynavne vist ikke ellers i Danmark.

Har der været andre nu forsvundne By- eller Ejerlavnavne endende paa -sted, som nu har et andet Navn, i Herredet? Man maa vist antage det, det synes urimeligt at formode, at de nævnte faa -sted-Byer i længere Tid skulde have været Herredets eneste Byer eller Bebyggelse, da ingen af de andre Navne med Undtagelse af de to -ing-Navne kommer dem nær i Alder. Man maa antage, at Befolkningen og dermed Byernes Antal er tiltaget jævnt gennem hele Jernalderen. Desuden ligger her og andre Steder Byerne med de gamle Navne ofte saa isole-rede, at man næppe kan tænke sig, at Befolkningen har bosat sig i saa lang Afstand fra hinanden. Desuden maa Danmark ved Vikingetogenes Begyndelse have haft saa stor en Befolkning, at den næppe alene kan have boet i Byer med gamle Endelser. Disse har rimeligvis heller ikke haft saa mange Gaarde som senere. Man maa derfor tro, at nogle -sted-Navne af en eller anden Grund er forsvundne ligesom Erst, det ligger nær at tænke paa de større Byer, selv om ogsaa nogle af de smaa kan mistænkes, men hvilke kan blive vanskeligt at sige. Skanderup, der ved Oldtidens Slutning med sine 48 Ottinger var en stor By, har sikkert været til længe før. Hjarup, der havde ca. 32 Ottinger og var et Sogn for sig selv, har rimeligvis ogsaa en lang Fortid. Man kan ogsaa tænke

paa den ene af de to Byer Vamdrup, den anden er vel saa en Torp udgaaet fra den ældste. Forholdene her kan sammenlignes med dem i Seest, hvor der var to Ejerlav, Over- og Nederholm, hver med sine Marker, dog er det gamle Navn bevaret her, muligvis fordi de to Byer laa saa nær ved hinanden, at de kan siges at være en By, hvorfor man kunde benytte samme Navn om dem begge.

Med Endelsen -lev findes der ingen Navne her i Herredet, skønt denne Endelse træffes baade i Brusk og Jerlev Herreder; i Malt Herred vides der, som foran nævnt, at have været et Navn.

Derimod findes der i Herredet over en halv Snes Torpbyer, hvoraf flere er temmelig store og derfor i Almindelighed maa anses for at være gamle. Enkelte enlige Torper er maaske forsvundne, en saadan har maaske givet Hostrupbjærg, der 1683 nævnes i Markbogen for Verst, Navn. Flere af disse Byer har givet Navn til et Sogn, deres Navne, der er nævnt i Ribe Oldemoder, skrives der ca. 1330 saaledes: Wamthorp, Hyarthorp, Jorthorp og Skantthorp, to af Byerne nævnes ca. 1231 i Kong Valdemars Jordebog: Scandthorp og Hyarthorp. Hvad betyder nu disse Navne? I Almindelighed antages Torpnavnene at være sammensat med et Personnavn, der staar i Genitiv. Men er dette Tilfældet her? I alt Fald synes Navnet ikke at staa i Genitiv.

Adskillige Byer har Navn efter en eller anden Genstand eller Ting i Naturen, en Skov, en Aa, en Bakke eller lignende. Disse Navne er ofte ret unge, nogle af dem bæres af Smaabyer og Gaarde.

I Andst Herred findes flere Navne, der ender paa -bøl, baade By- og Gaardnavne. Endvidere er forskellige af disse Navne nu forsvundne. Nagbøl og Knudsbøl er Byer, den sidste har dog engang været en Herregaard, dog har der maaske ogsaa ligget andre Gaarde eller Bol her. Nagbøl havde 1683 Markfællesskab med Dollerup, denne

havde 11 $\frac{1}{2}$ Otting, Nagbøl 20 $\frac{1}{2}$, den var altsaa den største af Byerne. Knudsbøl siges 1579 at have 8 Ottinger¹⁾. Nagbøl maa paa Grund af Fællesskabet med Dollerup antages at være Gaarde udflyttede fra denne eller maaske fra en tredie nu forsvunden By. Det omvendte er næppe sandsynligt, dels er, som det vil fremgaa af det følgende, Navnene paa -bøl meget unge, dels laa den største Del af Byernes fælles Mark nord for Dollerup, langt fra Nagbøl, der laa helt imod Syd. Knudsbøl er formodentlig ogsaa en ung Bebyggelse opstaaet paa Jordrup Mark eller Græsgang. Navnet Knud er vist ret ungt i Danmark, utvivlsomt først indkommet med Knytlingernes Kongeslægt, som skal have Navn efter Hardeknud, Gorm den gamles Fader.

Hvolbøl, Asbøl og Agersbøl i Lejrskov Sogn er Gaarde, det samme er Tilfældet med Tersbøl i Verst Sogn. De to førstnævnte havde Jord i Lejrskov Mark og er vel Udflyttergaarde fra denne By. Disse to Gaarde er derfor næppe gamle, de andre vel heller ikke.

Men der har været andre Ejendomme, som nu er forsvundne eller igen flyttet ind i en eller anden By, hvis Navne endte paa -bøl. I Bække Sogn nævnes i et Skøde, dat. 25. Okt. 1583, Kvodbøl Byggested²⁾, som ikke siden omtales. Til det synes at have hørt et Enemærke, liggende Sydøst for Bække, her har maaske Kvodbøl engang ligget. Sin meste Jord har Gaarden vel haft i Bække Mark. Ved Skanderup Kirke, Nordvest for denne paa Nagbøl Hede, laa tidligere Skanderup Præstegaard, der skal have heddet Tamisbølle efter en katolsk Præst, som boede her og blev slaet ihjæl af Nagbøl Bymænd, fordi han ikke vilde flytte Gaarden ind i denne By, paa hvis Mark den havde sin øvrige Jord. En af hans Eftermænd gjorde det saa

1) Berigtelse til Mageskifte 20. Marts 1579 med Henrik Holck.

2) Kronens Skøder 1, 271.

senere¹⁾. Paa Gamst Mark nævnes i Markbogen Klobøl Fald og for Enden af dette en Toft, der tilhørte to Gaarde i Byen, Faldet var derimod delt mellem Byens Gaarde. Disse to Gaarde har rimeligvis en Tid ligget herude og baaret Navnet Klobøl.

I Lejrskov Sogn findes nu mod Nord en Bebyggelse, der hedder Kirsbøl (Kisbøl). Nogen By eller Gaard nævnes ikke i Matriklen 1688, men i Markbogen for Jordrup Sogn og By, der ligger lige Nord for Lejrskov Sogn, nævnes nogle Agre og Fald, tildels Jord opbrudt af Heden, der kaldtes Kisbøl, samt en Toft, som tilhørte en Gaard i Ure. I Engtakseringen nævnes, at 2 Mænd paa en Gaard i Ure havde en Toft, kaldet Kisbøl Toft, hvori kunde avles 5 Læs Mosefoder. Af Modelbogen ses det, at 2 Gaarde i Ure havde Jord paa Jordrup Mark. Her ude har altsaa ligget en lille By, bestaaende af et Par Gaarde, der bar Navnet Kisbøl, som formodentlig alt da tillige har haft Jord i Ure Mark, hvorfor de siden er bleven flyttede ind til denne By. Hvorfor Jorden senere er blevet maalt til Jordrup Sogn, kan jeg ikke afgøre.

Om Præsten i Tamisbølle siges det, at han blev dræbt, fordi han ikke vilde flytte Præstegaarden ind til Nagbøl By. Denne Meddelelse giver utvivlsomt Oplysning om, hvorfor flere af disse nævnte Gaarde er forsvundne fra deres Plads ude paa Marken. Beboerne i Byerne har været imod, at man saaledes flyttede Gaarde ud paa deres Mark eller deres Græsgang og har ved alle Midler søgt at forhindre det eller faa dem til at flytte hjem igen til Byen. Dette er vel ogsaa Grunden til, at et lille Bol med 6 Tdr. Land i Vamdrup Sogn 1683 kaldes Knurreborg Bol.

Endelsen -bøl findes ogsaa mange andre Steder baade i Ribe Amt og udenfor. I Malt Herred er der saaledes flere Byer med denne Endelse, i Skadst Herred ligger

¹⁾ Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 2 R. 1, 13.

Sognebyen Nebel, i Vester Horne Herred ligger Nørre Nebel Sogn og By, tidligere skrevet Nybøl. Byen havde Markfællesskab med Præstebølle, Hundhale og Gaarden Bolkjær, tilsammen dannede disse et Ejerlav, der 1683 havde en Kirke, 23 Gaarde og 388 Tdr. Agerland¹⁾). Navnet Nybøl maa være ungt, maaske yngre end Præstebølle, der jo stammer fra den kristne Tid. Man maa derfor antage, at det hele Ejerlav har haft et andet Navn tidligere, hvilket kan jeg ikke sige, men som Marknavne findes 2 Navne med Endelserne -um. I Brusk Herred, grænsende op til Andst Herred, ligger V. Nebel Sogn og By med Kirke, Mølle, 18 Gaarde og 547 Tdr. Land dyrket Jord. Andre Byer fandtes ikke i Sognet. Sydvest for Byen er der fundet 6 Guldberakteater fra den senere Jernalder. Bebyggelsen i Sognet er næppe yngre, men Navnet, 1231 Nybøl, kan ikke være saa gammelt. Dette Navn maa tillige med de andre Bynavne, der hedder Nebel, være et Bevis for, at Byer eller Ejerlav kan skifte Navne. Tillige vidner de om, at Navnene paa -bøl ikke kan være ret gamle.

Byerne i Andst Herred synes, hvad enten deres Navn har den ene eller den anden Endelse, ikke at være meget regelmæssige anlagte. Gaardene ligger ofte spredte²⁾, de har ikke sjælden store Tofter, ofte med 2—3 Tdr. Agerland, foruden at der i dem tillige kunde være Eng. Tofterne var vist for det meste indhegnede og var ikke som i mere regelmæssige Byer ordnede i Agerskifter. Deres Størrelse stod vist ikke altid i Forhold til Gaardenes Størrelse, men det kan skyldes senere Aarsager. Kan disse store Tofter oprindelig være bestemte til Kvæget, maaske især det unge? Og vidner de om, at Beboerne her i Skovegnen, hvad Andst Herred nok kan kaldes,

¹⁾ Markbog Nr. 751.

²⁾ I Hjarup ligger de dog nær ved hinanden.

oprindelig lagde mere Vægt paa Kvægavl end paa Agerbrug?

Har Befolkningen fra et Naboherred bredt sig til Andst Herred, eller er dette og de omliggende Herreder samtidig blevne befolkede ved en Indvandring? Herom kan man endnu ikke dømme, blandt andet er de arkæologiske Fund endnu for faa, derfor vil jeg lade dette Spørgsmaal hvile. Det har sikkert været jævne Bønder, der har bosat sig her og antagelig flere sammen, siden Befolkningen senere boer i Landsbyer og ikke i Enkeltgaarde¹). Byerne har dog næppe været saa store som nu. Vi ved heller ikke, om de første Byer har baaret nogle af de Navne, som maa anses for de ældste i Herredet, nemlig de med Endelserne -sted og -ing, eller om de har haft helt andre Navne.

De fleste af Byerne med et gammelt Navn synes at ligge i en Række, saaledes Lejrskov eller Erst, Gejsing, Andst og Gamst. De to sidste ligger usædvanlig nær ved hinanden. Verst ligger dog noget afsides fra de nævnte Byer, skilt med mellemliggende Skove fra dem, men Verst ligger ikke langt fra den Vej, som fører fra Lejrskov og mod Nordvest til Bække Sogn og videre. Skylder den Vejen sit Anlæg? Noget bestemt herom og om Vejenes Indflydelse paa Bebyggelsen kan man dog næppe endnu sige. Seest ligger noget fra de nævnte gamle Byer, tæt ved Byen, men Nord for Aaen ligger dog Kolding og Harthe, som trods sit nye Navn maaske kan være en gammel By. Syd og Sydvest for Seest har der utvivlsomt ligesom senere været Skov, idet der er langt til de nærmeste Byer Hjarup og Skanderup. Seest synes endvidere at have meget Agerland i Forhold til sit Ottingeantal, Jorden her er altsaa sent

¹) Dog kan maaske, hvis -sted-Navnene er sammensat med et Personnavn, dette tyde paa, at man har bosat sig paa Enkeltgaarde.

opdyrket. Skoven har strakt sig videre mod Syd til Ødis og Taps, her er der paa en stor Strækning ingen Byer. Mod Vest har denne Skov formodentlig strakt sig hen til den store Farrisskov og dannet Grænsen for Herredet mod Syd. De store Byer Hjarup og Skanderup kan antages at være gamle Byer, det ene Vamdrup maaske ogsaa. Næbbøl er, som før sagt, anlagt paa Dollerup Mark eller Græsning. Lunderskov og Gjeldballe havde tidligere fælles Skov, men derimod hver sin Mark. Skoven laa og ligger østen for Gjeldballe og langt fra Lunderskov. Dette Fællesskab kan muligvis hidrøre fra, at de to Byer engang har været et Ejerlav. Men hvilken af Byerne er den ældste? Gjeldballe var den største, havde $17\frac{1}{2}$ Otting og siges i Modelbogen at være bekendt for sin gode Jord. Men Navnet er vist ikke gammelt, Endelsen -balle bruges ofte om en Del af en By. Lunderskov havde kun $10\frac{1}{2}$ Otting, heller ikke dette Navn synes at være gammelt. Gaardene havde gennemsnitlig over 50 Tdr. Agerland i Lunderskov, men kun ca. 27 Tdr. i Gjeldballe, men heraf kan maaske ikke udledes noget. I Skanderup var Gennemsnitsstørrelsen ca. 32 Tdr. Land. I Gamst var Gennemsnittet ca. 60, i Store Andst ca. 47 og i Lejrskov ca. 51 Tdr. Land, efter dette synes de gamle Byer i Reglen at have store Gaarde, maaske fordi de stammer fra en Tid, da der endnu var Jord nok andetsteds at opdyrke for yngre Sønner. Efter dette skulde Gjeldballe være yngre end Lunderskov, hvad jo ogsaa Navnet synes at sige. Men om dette med Gaardenes Størrelse altid passer, er ikke sikkert, andre Forhold kan gøre sig gældende.¹⁾

Fra Store Andst er vel Roved og Lille Andst blevne bebyggede, Gaardene i disse to Byer havde store Tofter,

¹⁾ Ved Gaard maa man ikke forstaa, hvad man nu kalder et Landbrug, en Ejendom eller lignende. Der kunde være flere Beboere med hvert sit Landbrug paa en Gaard.

ofte med 20—30 Acre i hver. Gaardene i Roved er gennemsnitlig betydelig mindre end i Lille Andst, det skulde altsaa sige, at den er den yngste af disse to Byer. Da den ligger mellem Store og Lille Andst er det muligvis rigtigt, da den ellers, hvis den var den ældste, havde faaet Navnet Lille Andst. I Lejrskov Sogn har Bebyggelsen fra Lejrskov Ejerlav bredt sig mod Nord. Ved Vejen til V. Nebel ligger Højrup og Ferup, ved Vejen til Verst ligger Egholt, mellem disse Byer ligger Ure og Vraa, der vist maa antages at være yngre Byer. Nord for Ure er der jo ved Kisbøl fundet Grave fra Folkevandringstiden, men om disses Forhold til den nuværende Bebyggelse kan intet siges med Sikkerhed. De kan jo stamme fra de første Beboere i Jordrup, der maaske er en gammel Rydning i den store Skov, som engang maa have ligget her. Fra Byen er der nemlig over $\frac{3}{4}$ Mil til den nærmeste By V. Nebel mod Øst og endnu længere til Egtved i Jerlev Herred. Paa Jordrup Udmark maa engang Knudsbøl være bygget.

Om Gejsing og Gesten er tidligere talt. Her kan tilføjes, at Gaarden Noes havde Markfællesskab med Gejsing. I denne Bys Mark nævnes i Markbogen Tøsbøl eller Tysbelle Toft, som tilhørte en af Gaardene i Byen, det er maaske den gamle Toft til en Gaard, der senere er blevet flyttet ind igen. I Gesten Sogn nævnes 1329 Gaarden Gestenskov. Mod Nord i dette Sogn ligger Ravnholt, meget nærmere ved Verst end ved Gesten og ved den tidligere omtalte Vej, der fra Lejrskov førte mod Nordvest. Er den en Udflytterby fra Verst eller bygget paa denne Bys Udmark? Muligvis kan der svares nej til begge disse Spørgsmaal, idet der rimeligvis har været en Tid, da enhver kunde slaa sig ned paa udyrkede Strækninger i Landet, naar han kun betalte Kongen, hvad der tilkom denne. Hvorledes Byerne senere er blevet enige om at dele Jorden mellem sig, Heder og Skove, bliver saa igen et andet Spørgsmaal, der ikke bliver let at besvare.

Bebyggelsen i Bække Sogn har vist oprindelig ikke haft meget at gøre med den i Andst Herred. Bække og Asbo er rimeligvis anlagt ved Landeveje, som gaar igennem Sognet. Bække er vel den ældste, den havde store Gaarde, Asbo derimod smaa. Den tredie By, Kragelund, ligger derimod ved den foran omtalte Vej, her var Gaardene store.
